

„Idegen ég alatt – Oroszöldön meggyötörve”

Magyar fiatalok szovjet kényszermunkán, 1944–1949

2012. május 21-én a Magyar Országgyűlés november 25-ét a Szovjetunióba hurcolt magyar politikai rabok és kényszermunkások emléknapjává nyilvánította, mert 1953-ban ezen a napon 1500 politikai elítélt térhetett haza, akik a Gulag-lágerekből szabadon bocsátott rabok első csoportját alkották.¹ Később a kormány a Szovjetunióba hurcolt politikai foglyok és kényszermunkások emlékévé nyilvánította 2015-öt, majd 2017. február 25-éig meghosszabbította ezt. 1945-ben hurcolták el a magyarországi német nemzetiségűeket, s ennek hetvenedik évfordulója alkalmából központi befolyásra kezdődtek a megemlékezések, a kiállítások és az összehangolt gyűjtés is. Walterné Müller Judit, a pécsi Janus Pannonius Múzeum igazgatóhelyettese, aki a témakör jártas kutatója és korábban több kiállítás² kurátora volt már, szintén bekapcsolódott a munkába, és létrehozta az „Idegen ég alatt – Oroszöldön meggyötörve”, *Magyar fiatalok szovjet kényszermunkán, 1944–1949* című vándorkiállítást, amely Párizsból hazatérve került a pécsi Janus Pannonius Múzeum Néprajzi Osztályának időszakos kiállítótermébe.³

¹ *Ma van a Szovjetunióba elhurcoltak emléknapja* (2016). <http://magyaridok.hu/belfold/ma-van-szovjetunioba-elhurcoltak-emleknajja-1204075/> (2017.01.07.)

² Lásd még például: *Több, mint élettörténetek, sorsok* (2011). <http://hercegkut.hu/?p=992> (2017.01.07.)

³ A vándorkiállítás útvonalát lásd: *Malenkij robot kiállítás Párizsban szeptember 8.–október 13-ig tekinthető meg*. <http://nemetkor.hu/2016/09/30/malenkij-robot-kiallitas-parizsban-szeptember-8-oktober-13-ig-tekintheto-meg/> (2017.01.07.), *Idegen ég alatt...* <http://www.balassintezet.hu/hu/esemenyek/1760-idegen-eg-alatt-kiallitas-parizs/> (2017.01.07.)

Hajlamosak vagyunk a kommunikációra mint hagyományosan közvetlen vagy közvetett, kétirányú folyamatra tekinteni, amelyből a megszokott módon nyerhetünk visszacsatolást⁴, egy múzeumi kiállítás elemzése kapcsán arra kell keresnünk a választ, hogy a kurátor milyen módon kívánt szólni a látogatókhoz, és mit szándékozott kifejezni a kiállítás egy-egy elemével. Az említett kiállítási kommunikációként számon tartott sajátos modell üzenetből, küldőből, csatornából, fogadóból és megértett üzenetből tevődik össze.⁵ Jelen írás a pécsi Janus Pannonius Múzeum Néprajzi Osztályának időszaki kiállítótermében márciusig látható „*Idegen ég alatt – Orosz földön meggyötörve*”, *Magyar fiatalok szovjet kényszermunkán, 1944–1949* című kiállítás anyagát kívánja részletesen ismertetni a kommunikációs csatornák elemein keresztül, Vásárhelyi Tamás vonatkozó módszertani meghatározásai alapján.⁶

Vásárhelyi Falk és Dierking (2000) ún. kontextuális tanulási elmélete⁷ mentén közelíti meg a múzeumi élményről szóló diskurzust, mely szerint a tanulás folyamatát három tényező befolyásolja, melyek az elemzett kiállítás esetében kétségtelenül megnyilvánulnak. Az első a személyes tényezők kategóriája, amelyben a látogató kora, neme, iskolázottsága, érdeklődése, tapasztalatai és a kiállítással kapcsolatos elvárása jelenik meg.⁸ Pécssett, Baranya megyében, amely Magyarországon a németység által az egyik leglakottabb területnek számított, a személyes és családi élmények, közvetlenül, ismerősöktől hallott elbeszélések és az országos emlékévké folytán tapasztalható folyamatos sajtóvisszhang formájában elevenednek meg a 73 évvel korábbi események, s így válik megragadhatóvá a mondanivaló.⁹

Másodikként a szociokulturális tényezők jelennek meg, a társas körülmények, amelyek között a kiállításlátogatás történik, s a hangsúly itt el-

⁴ Vásárhelyi Tamás: A múzeumok kommunikációs formái, céljai. In *Kiállítási kommunikáció*. Szerk. Kárpáti Andrea, Vásárhelyi Tamás. ELTE, BTK, 2013 http://ttktamop.elte.hu/online-tananyagok/kiallitasi_kommunikacio/ (2017.01.07.)

⁵ Vásárhelyi, i. m.

⁶ Vásárhelyi, i. m.

⁷ Vásárhelyi Falk és Dierking *Learning From Museums* című munkájára hivatkozik, i. m.

⁸ Vásárhelyi, i. m.

⁹ Példának okáért álljanak itt Walterné Müller Judit szavai az egyik kiállítás megnyitóról: „Az ünnepélyes megnyitón sokan részt vettek, nem csak a megyéből, hanem a környező német kisebbségi önkormányzatok képviselői is. Mindenkinek rendkívül meghatározó volt ez az esemény, hiszen olyan öreg néni és bácsik elevenítik fel ezt a programot, akik maguk is az elhurcoltak között voltak.” *Kiállítás nyílt a málenkij robotról*. <http://hercegut.hu/?p=992> (2017.01.07.)

sősorban nem arra tevődik, hogy egyénileg, partnerrel, baráti vagy családi társaságban, esetleg turistacsoport tagjaként látogatjuk meg, hanem a műzeumi személyzetre, vagyis a kurátor, Walterné Müller Judit tárlatvezetésével nyújtott további tanulási lehetőségre és sajátos, személyes élményközléseire, amelyekből alább idézek: „Mi vitt rá, hogy ezt a kiállítást elindítsam, illetve a kollégáim segítségével összeállítsuk? Az én nagymamám 4 évet töltött el málenkij robotban, a nagyapám pedig hadifogolyként 5 évet volt kint. Nem is tudtak egymásról semmit ez idő alatt. Édesanyám akkor 4 éves, a nagynéném pedig 6 éves volt, a dédimamára voltak bízva. Teljes kilátástalanságban teltek ezek az évek. [...] Voltak olyan beszélgetések, amelyek több óráig tartottak, többször visszamentem, mert szerettem volna még róla beszélni. Kaptam olyan tárgyakat is, amiket a táborból hoztak el. Mindenki, akivel beszéltem, rögtön ideadta ezeket, hogy könnyebben felejtse, mikor megemlítettem, hogy mindenkinek meg szeretném mutatni ezeket kiállítás formájában.”¹⁰

A kontextuális tanulási élmény harmadik, fizikai tényezője maga az épület, az eligazodást segítő információs rendszer és a kiállítás a tereivel, a színeivel, a fényeivel, a bútorzatával, a tárgyaival és a szövegeivel együtt. A továbbiakban a harmadik tényező elemeit járom körül.

A helyszínen, a Néprajzi Osztály Rákóczi út 15. szám alatti épülete előtt a látogatók figyelmét egy információs anyag hívja fel, amelyen a kiállítás címe és logója látható. A nagykapun beérve jobb és bal oldalról egy 1×4 méteres vászon fogad minket, majd a folyosón továbbhaladva egy újabb vászon és egy méretes plakát irányít az időszaki kiállítótérbe. A kiállítási kommunikációs elemek közül itt az első benyomásunkat elsősorban a sötétség-világosság és a színek arányos elosztása befolyásolja. A korzózás során, vagyis a kiállítási mozgás alkalmával kialakul egy természetes szelekció, amelynek eredményeképp – saját megfigyeléseim alapján – a látogatók először a bejárattal szemben elhelyezett, viseletbe öltöztetett bábuhoz közelednek, ahelyett, hogy a bejárattól jobbra indulnának. A bábutól folytatódik a további tájékozódás, ami nagyobb csoportok érkezése esetén azért is hasznos, mert mindenki a saját belátása szerint halad, és nem alakul ki torlódás.

A kiállítás installációját a falon elhelyezett szöveges-képes összeállítások, paravánok, a padlón elhelyezett, a kitelepítés számadatait megyékre lebontó térkép, az említett vászonanyagok és a vitrinekben elhelyezett tárgyak adják. A tárlat egyik kiemelt eleme a paravánnal elválasztott, beren-

dezett hálóhelyiség, amelynek fekvőalkalmatosságain helyet foglalva a látogató az interaktív berendezések segítségével hangfelvételeket hallhat a kitelepítés élményeiről mesélő interjúalanyoktól. Amikor egy kiállítóteremben illatokat is érzünk, akkor egy érzékszervvel több segíti a látványbefogadást.¹¹ Esetünkben könnyedén azonosulhat a szemlélő az olajos vászonanyag szagával, s megragadhatja figyelmét az öltözetek és takarók korabeli, viszontagságos körülmények közti használata. Közhelyszerű kijelentés, hogy a kiállításban nem a szöveg, hanem a képi látnivaló dominál: e tétel érvényesülése jelen esetben is kétségtelen, hiszen a pannókon elhelyezett rövidebb szöveges információkat két-három fényképes illusztráció egészíti ki, s elsősorban inkább a tárgy vagy a fotó látványa készítet minket az írásos elemek olvasására, hogy enyhítsük kíváncsiságunkat. A szöveg jó, hiszen tömör, olvasmányos, vizualitása figyelemfelkeltő, s a leggyakoribb esetben egy-egy tárgyon keresztül a személyes történetekbe nyerhetünk betekintést.

A kiállítóter egy másik szegletében Walterné Müller Judit dokumentumfilmjét tekinthetjük meg, amelyet a kitelepítés élményeit taglaló adat-szolgáltatókkal készített interjúkból állított össze. A kissé nyomasztó, ámde a lényegre rámutató kiállítás végén raklapokra helyezett vászonzsákokon horgonyozhatunk le, ahol a berendezés ideális körülményeket biztosít a befogadott ismeretanyag személyes megélésére, értékelésére és feldolgozására.

¹¹ Vásárhelyi, i. m.